

طراحی مدلی برای اجرای خط مشی گذاری زیست محیطی در ایران

بهروز ممیوند^۱، زین العابدین امینی سابق^{۲*}، احسان ساده^۳، محمدرضا خلیج^۴

۱- دانشجوی دکتری گروه مدیریت، دانشکده علوم انسانی، واحد ساوه، دانشگاه آزاد اسلامی، ساوه، ایران

۲- استادیار گروه مدیریت، دانشکده علوم انسانی، واحد ساوه، دانشگاه آزاد اسلامی، ساوه، ایران

۳- استادیار گروه مدیریت، دانشکده علوم انسانی، واحد ساوه، دانشگاه آزاد اسلامی، ساوه، ایران

۴- استادیار گروه مهندسی صنایع، دانشکده فنی و مهندسی، واحد رباط کریم، دانشگاه آزاد اسلامی، رباط کریم، ایران

چکیده

امروزه کشور با مسائل زیست محیطی عدیده‌ای مواجه است و عموماً اصلی‌ترین مساله زیست محیطی کشور عدم اجرای موفق خط مشی‌های زیست محیطی است. هرچند رویکردهای نظری متفاوتی در ارتباط با اجرای موفق خط مشی‌ها وجود دارد، اما با توجه به بومی بودن سیاست‌های کلی محیط زیست توسط رهبر معظم انقلاب اسلامی به نظر می‌رسد ارایه الگوی بومی در این زمینه می‌تواند بسیار کاربردی باشد. بر همین اساس هدف این پژوهش طراحی مدلی برای اجرای خط مشی گذاری زیست محیطی در ایران است که به روش کیفی داده بنیاد انجام شده و در این روش برای استخراج الگوی نظری و یا فرایند نظریه سازی، محقق اقدام به انجام مصاحبه‌هایی عمیق با ۲۲ نفر از نخبگان، مدیران و متخصصان مرتبط با محیط زیست کشور کرده است. نتایج تحلیل داده‌ها بر اساس مراحل سه گانه کدگذاری نشان داد که در مرحله کدگذاری باز، بیش از ۲۳۷ مفهوم و گزاره معنادار استخراج شد و در مرحله

بعد ۱۳۵ مفاهیم متناظر از این گزاره‌های معنادار بیرون کشیده شد. در ادامه فرایند کدگذاری از مفاهیم متناظر تعداد ۲۶ خرده مقوله استخراج شده که دارای ارتباط مفهومی با همدیگر هستند و در مرحله کدگذاری محوری از خرده مقولات تعداد ۱۱ مقوله محوری بیرون کشیده شد که شامل: تدوین فکورانه، همسویی ارزشی، عدم فائزگی انگاری مساله محیط زیست، هماهنگی و همراستایی نهادی، توسعه دانش زیست محیطی، خلق اراده مشترک دولتی و خصوصی، مدیریت سبز، قوانین مؤثر، شناخت فرهنگی محیط، اعتلای فرهنگ زیست محیطی و ارزش‌مداری محیط هستند که با انتزاع بیشتر این مقولات در مرحله کدگذاری گزینشی، یک مقوله هسته‌ای به شرح «یک اجرای موفق خط مشی زیست محیطی مبتنی بر تدوینی فکورانه بر پایه هماهنگی و همسویی نهادی و ارزشی است که در آن توسعه دانش زیست محیطی با استراتژی مدیریت سبز و قوانین مؤثر موجب اعتلای فرهنگ زیست محیطی می‌شود» ظاهر شد که می‌تواند تمامی مقولات دیگر را تحت پوشش قرار بدهد.

واژه‌های کلیدی: خط مشی، اجرای موفق خط مشی، خط مشی‌های زیست محیطی، سیاست‌های کلی محیط زیست.

مقدمه بیان مسأله پژوهش

تحولات زیست محیطی در سطح بین‌المللی از یک سو و گسترش فرایندهای تخریب محیط زیست در کشور به مانند بسیاری از کشورهای در حال توسعه باعث شده است، موضوع حفاظت از محیط زیست بیش از گذشته در کانون توجه خط مشی‌گذاران و تصمیم‌گیران کشور قرار گیرد (معطوفی و دنکوب، ۱۳۹۶: ۱۲۶)؛ به طوری که در بخشی از ابلاغیه مقام معظم رهبری در خصوص سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ به برخورداری آحاد مختلف جامعه از سلامت، رفاه، امنیت غذایی، تامین اجتماعی، فرصت‌های برابر، توزیع مناسب درآمد، نهاد خانواده به دور از فقر و فساد بهره‌مند از محیط زیست مطلوب تاکید شده است (شیرینی و همکاران، ۱۳۹۲؛ معطوفی و دنکوب، ۱۳۹۶: ۱۲۶). از آنجایی که مدیریت دولتی از طرفی با توجه به نتایج و منابع، و از طرف دیگر، کنترل فرایندهای سازمان عمومی به

دنبال یافتن ترکیبی میان تعقلگرایی مدیریت و تعقلگرایی منافع عمومی است (دنهارد^۱، ۱۹۹۰: ۱۲۵؛ اصلی پور و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۲) از بارزترین مصادیق «منفعت عمومی»، توجه به ملاحظات زیست محیطی در خدمات عمومی و خط مشی گذاری است (آگندا^۲، ۱۹۹۲: ۲۱؛ اصلی پور و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۲). بنابراین حفظ محیط زیست به مسائل زیادی ارتباط دارد که بزرگترین و مهمترین آن مسأله خط مشی گذاری است. در مبانی مسأله خط مشی گذاری در جهان به ویژه در کشور بسیار خوب و مفید هستند، اما آنچه در عمل مانع تحقق اهداف در این سیاستگذاری ها می شود، موانع اجرای خط مشی گذاری هاست. چرا که اجرای دقیق خط مشی متأثر از نحوه سازماندهی نیروها، منابع و امکانات و هدایت مدیران مؤسسه در تمهید تجهیزات لازم برای اجرای مطلوب خط مشی است (الوانی و شریف زاده، ۱۳۹۱: ۲۰). در راستای اجرای خط مشی ها می توان به مشکلاتی از جمله؛ هدف گذاری مبهم و غیرواقعی، نادرستی نظریه خط مشی، کمبود تعهد خط مشی گذاران نسبت به اجرای آن و نبود توافق همگانی در اجرای آن اشاره کرد (رجب بیگی، ۱۳۷۸: ۷۷۵). علاوه بر این مشکلات دلایل بسیار زیاد دیگری نیز در پژوهش های مختلف ارائه شده است. برای مثال در ایالات متحده امریکا، دولت های محلی نقش بسیار بزرگی را در اجرای خط مشی های زیست محیطی ایفا می کنند (سوئیسر^۳، ۲۰۱۷: ۱). در واقع اجرای خط مشی یکی از بغرنجترین مراحل فرایند خط مشی گذاری است و اثرات و پیامدهای یک خط مشی به واسطه اجرای آن به وقوع می پیوندد، چرا که اجرای نامناسب خط مشی، تمام امیدها را برای رسیدن به اثرات مورد انتظار خط مشی تدوین شده از بین می برد (تقفی، ۱۳۸۷: ۱۵؛ مقدس پور و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۴). از طرفی دیگر در راستای اجرای خط مشی های زیست محیطی چالشی مانند شهرنشینی مانع اصلی برای اجرای این خط مشی ها هستند، از طرفی دیگر رابطه بین دولت های محلی و دولت مرکزی که منجر به شکاف بین خط مشی گذاران و اجراکنندگان آن در سطح محلی شده است (کوستکا^۴، ۲۰۱۴: ۱). هرچند در رویکردهای نظری و ادبیات خط مشی گذاری زیست محیطی به نقش جدی دولت در اجرای

خط مشی های زیست محیطی توجه زیادی شده است، اما مشارکت شهروندان، میزان دمکراتیک بودن جامعه، سطح خدمات رفاهی، وجود نهادهای شهری و اثرات ثابت دولتی نیز بر اجرای کامل این خط مشی ها اثر دارند (سوئیس^۱، ۲۰۱۷: ۱۴).

بنابراین باید عنوان کرد که خط مشی های تدوین شده در حوزه محیط زیست به ویژه سیاست های کلی محیط زیست که توسط مقام معظم رهبری در راستای ایجاد نظام یکپارچه ملی محیط زیست، مدیریت هماهنگ و نظام مند منابع حیاتی، جرم انگاری تخریب محیط زیست، تهیه اطلس زیست بوم کشور، تقویت دیپلماسی محیط زیست، گسترش اقتصاد سبز و نهادینه سازی فرهنگ و اخلاق زیست محیطی به سران سه قوه ابلاغ شده است، فی نفسه مطلوب و کارآمد تدوین شده اند، اما نیاز به اجرای کامل این سیاست ها و خط مشی ها یک اصل اساسی است که باید با اتکا به توان مدیریتی مدیران و متخصصان این حوزه موانع اجرای این خط مشی ها شناسایی و رفع شود. چرا که محیط زیست و خط مشی های زیست محیطی تا کنون به منزله یکی از طبقات محتوایی خط مشی گذاری عمومی در پژوهش مستقلی در کشور، مطمح نظر قرار نگرفته است و تا کنون مدل های گوناگون و متنوعی برای اجرای خط مشی گذاری زیست محیطی در کشور عرضه نشده است. بنابراین این پژوهش با استناد به روش آمیخته با تدوین الگوی بومی برای اجرای خط مشی گذاری زیست محیطی در ایران به روش داده مبنا اقدام کرده و سپس به روش کمی الگوی تدوین شده را آزمون و اعتباریابی خواهد کرد. بنابراین با شناخت فرهنگ، عوامل تشکیل دهنده آن و سازوکارهای تعدیل و تغییر آن در بین مدیران، متخصصان و سیاستگذاران می توان بسیاری از معادلات جهانی و ملی را با چشم اندازی فرهنگی باز تعریف کرد. در این زمینه بسیاری بر این باورند که مشکلات زیست محیطی در ارزش ها و باورهای اجتماع ریشه دارد و به همین دلیل باید دانست افراد، سیاستگذاران و مدیران اجتماع نسبت به محیط زیست چگونه فکر می کنند، چه شناختی نسبت به آن دارند و برای اجرای بهتر خط مشی های موجود چه الگویی پیشنهاد می دهند؟ بنابراین به کارگیری مدلی مناسب و کارآ برای اجرای خط مشی گذاری زیست محیطی می تواند آینده این سیاره خاکی را که امروزه با مسائل عدیده ای مهم گرفتار آن شده نجات دهد و با اجرای

بهرتر و عملی تر خط مشی های موجود بتوان به همه اهداف کوتاه مدت و بلند مدت دست یافت. بدون شک چنین الگویی برای اجرایی شدن درست باید مستخرج از فهم شخصی بازیگران و ذینفعان کلیدی مدیریت محیط زیست باشد و بر این اساس این پژوهش بر ساخت های شخصی بازیگران و ذینفعان کلیدی مدیریت محیط زیست را به روش گراندد تئوری به عنوان الگویی بومی و قابل اجرا طراحی می کند.

- اهداف پژوهش

- طراحی الگوی بومی، مؤلفه ها و شاخص های اثرگذار بر اجرای موفق خط مشی های زیست محیطی کشور
- کشف مدل و الگوهای پیامدی و علی اجرای خط مشی گذاری زیست محیطی در ایران به روش نظریه داده مبنا یا گراندد تئوری.

ادبیات و مفاهیم پژوهش

- اجرای خط مشی گذاری

هر خط مشی بعد از تدوین به اجرا نیاز دارد و می توان آنرا به صورت فرآیندی که در آن برنامه ها یا خط مشی ها به اجرا گذاشته می شوند، تعریف کرد؛ مرحله ای که نشان می دهد خط مشی ها چگونه عملی می شوند (هیل^۱، ۲۰۰۲: ۱). اجرا در مراحل آخر فرآیند خط مشی گذاری قرار دارد که معمولاً کمتر دیده می شود و اغلب مورد غفلت واقع شده و با کم توجهی مواجه می شود. بعضی از نویسندگان با اغماض و کم دقتی بیان می کنند که تصمیم های خط مشی توسط بوروکرات ها و کارمندان به صورت خودکار اجرا می شود. در حالی که، واقعیت این است که مقامات رسمی، اجرای خط مشی ها را از طریق سازمان های مناسب دولتی و غیر دولتی انجام می دهند (دانشفرد، ۱۳۹۳: ۲۳).

خط مشی‌های زیست محیطی -

خط مشی گذاری‌ها در حوزه‌های گوناگونی تبلور یافته‌اند. هرچند برخی از خط مشی‌های عمومی بر ارزش‌های اقتصادی، مانند بهره‌وری و انتخاب مشتری تمرکز می‌کنند، اما تأکید حوزه‌های کلان و سیاست‌های کلی بر اجرای بهتر چنین خط مشی‌ها است (تومرز^۱، ۲۰۱۱: ۵۵۵). از طرفی هم سیستم‌های پشتیبانی تصمیم‌گیری نه تنها به عنوان پایه‌ای برای ارائه خدمات عمومی، بلکه ابزاری توانمند برای اجرای خط مشی‌های عمومی است (رانروپ^۲، ۲۰۰۷: ۴۲۸). دامنه رسوخ اجرای خط مشی‌ها بسیار گسترده است و تقریباً تمام امور دولت‌ها به اجرای خط مشی‌ها وابسته است. امروزه برخی خط مشی‌ها بیشتر از سایر سیاست‌های موجود توسط دولت‌ها و مردم دنبال می‌شود. برای مثال خط مشی‌های زیست محیطی امروزه سهم بالایی از سیاست‌گذاری‌های عمومی و دولت‌ها را به خود مشغول کرده‌اند. برای مثال در حوزه اجرای خط مشی‌های عمومی در راستای احیای آب دریاچه‌های بزرگ که از دهه ۱۹۷۰ در همه جهان رشد چشمگیری داشته است، اجرای خط مشی‌های عمومی پیشرفت‌های قابل توجهی را تجربه کرده است (مک لافلین و کرانزبرگ، ۲۰۱۱: ۳۹۰) و همچنین با توجه به فعل و انفعالات پیچیده بین عوامل مختلف در حوزه مدیریت زمینه برای توسعه خط مشی‌های مربوط به آینده را در سازمان‌ها ایجاد کرده است. با به کاری‌گیری روش‌های شبیه‌سازی شبکه‌ای و با استفاده از نظریه شبکه ضمن ارزیابی ساختار سازمان‌ها، می‌توان اجرای خط مشی‌های سازمان را تحت تاثیر قرار داد (کنبک و همکاران، ۲۰۱۶: ۱۵۵). خط مشی‌های زیست محیطی هم می‌توانند از نوع خط مشی‌های اجرایی و هم از نوع خط مشی‌های تقنینی و حتی در مواردی هم که محیط زیست در خطر باشد، می‌توانند از نوع خط مشی‌های قضایی باشند. علاوه بر این موارد، خط مشی‌های زیست محیطی در دو بعد خرد و کلان مورد توجه هستند. در بعد خرد بسیاری از شرکت‌ها و مؤسسات صنعتی در راستای مسئولیت اجتماعی خود اقدام به تدوین و اجرای خط مشی‌های زیست محیطی کرده‌اند. برای مثال جنگل‌کاری هکتارها از زمین‌های اطراف سرکت ذوب آهن اصفهان از همین نوع از خط مشی‌های زیست محیطی در بعد خرد

1 Tummers

2 Ranerup

است و در بعد کلان هم می توان به دو خط مشی کلی سیاست های کلی محیط زیست ابلاغی رهبر معظم انقلاب اسلامی و خط مشی های زیست محیطی دولت تدبیر و امید اشاره کرد.

- سیاست های کلی محیط زیست رهبر معظم انقلاب اسلامی

ایجاد نظام یکپارچه ملی محیط زیست، جرم انگاری تخریب محیط زیست، تقویت دیپلماسی محیط زیست و مقابله با تهدیدات زیست محیطی از خط مشی های ابلاغی رهبر معظم انقلاب اسلامی در سال ۱۳۹۴ است. حضرت آیت الله خامنه ای رهبر معظم انقلاب اسلامی در اجرای بند یک اصل ۱۱۰ قانون اساسی، در نامه ای به روسای قوا، سیاست های کلی محیط زیست را ابلاغ کردند.

ایجاد نظام یکپارچه ملی محیط زیست، مدیریت هماهنگ و نظام مند منابع حیاتی، جرم انگاری تخریب محیط زیست، تهیه اطلس زیست بوم کشور، تقویت دیپلماسی محیط زیست، گسترش اقتصاد سبز و نهادینه سازی فرهنگ و اخلاق زیست محیطی از جمله محورهای ابلاغیه رهبر معظم انقلاب اسلامی است. متن سیاست های کلی محیط زیست که پس از مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام تعیین شده، به این شرح است:

بسم الله الرحمن الرحيم

سیاست های کلی محیط زیست

۱- مدیریت جامع، هماهنگ و نظام مند منابع حیاتی (از قبیل هوا، آب، خاک و تنوع زیستی) مبتنی بر توان و پایداری زیست بوم بویژه با افزایش ظرفیت ها و توانمندی های حقوقی و ساختاری مناسب همراه با رویکرد مشارکت مردمی.

۲- ایجاد نظام یکپارچه ملی محیط زیست.

۳- اصلاح شرایط زیستی به منظور برخوردار ساختن جامعه از محیط زیست سالم و رعایت عدالت و حقوق بین نسلی.

۴- پیشگیری و ممانعت از انتشار انواع آلودگی های غیرمجاز و جرم انگاری تخریب محیط زیست و مجازات مؤثر و بازدارنده آلوده کنندگان و تخریب کنندگان محیط زیست و الزام آنان به جبران خسارت.

۵- پایش مستمر و کنترل منابع و عوامل آلاینده هوا، آب، خاک، آلودگی‌های صوتی، امواج و اشعه‌های مخرب و تغییرات نامساعد اقلیم و الزام به رعایت استانداردها و شاخص‌های زیست محیطی در قوانین و مقررات، برنامه‌های توسعه و آمایش سرزمین.

۶- تهیه اطلس زیست‌بوم کشور و حفاظت، احیاء، بهسازی و توسعه منابع طبیعی تجدید پذیر (مانند دریا، دریاچه، رودخانه، مخزن سدها، تالاب، آبخوان زیرزمینی، جنگل، خاک، مرتع و تنوع زیستی بویژه حیات وحش) و اعمال محدودیت قانونمند در بهره‌برداری از این منابع متناسب با توان اکولوژیک (ظرفیت قابل تحمل و توان بازسازی) آنها بر اساس معیارها و شاخص‌های پایداری، مدیریت اکوسیستم‌های حساس و ارزشمند (از قبیل پارک‌های ملی و آثار طبیعی ملی) و حفاظت از منابع ژنتیک و ارتقاء آنها تا سطح استانداردهای بین‌المللی.

۷- مدیریت تغییرات اقلیم و مقابله با تهدیدات زیست محیطی نظیر بیابان‌زایی، گرد و غبار بویژه ریزگردها، خشکسالی و عوامل سرایت دهنده میکروبی و رادیواکتیو و توسعه آینده‌نگری و شناخت پدیده‌های نوظهور زیست محیطی و مدیریت آن.

۸ - گسترش اقتصاد سبز با تأکید بر:

۸-۱ - صنعت کم کربن، استفاده از انرژی‌های پاک، محصولات کشاورزی سالم و ارگانیک و مدیریت پسماندها و پساب‌ها با بهره‌گیری از ظرفیت‌ها و توانمندی‌های اقتصادی، اجتماعی، طبیعی و زیست محیطی.

۸-۲ - اصلاح الگوی تولید در بخش‌های مختلف اقتصادی و اجتماعی و بهینه‌سازی الگوی مصرف آب، منابع، غذا، مواد و انرژی بویژه ترویج مواد سوختی سازگار با محیط زیست.

۸-۳ - توسعه حمل و نقل عمومی سبز و غیرفسیلی از جمله برقی و افزایش حمل و نقل همگانی بویژه در کلان شهرها.

۹- تعادل بخشی و حفاظت کیفی آب‌های زیرزمینی از طریق اجرای عملیات آبخیزداری، آبخوان‌داری، مدیریت عوامل کاهش بهره‌برداری از آب‌های زیرزمینی و تبخیر و کنترل ورود آلاینده‌ها.

۱۰- استقرار نظام حسابرسی زیست محیطی در کشور با لحاظ ارزش‌ها و هزینه‌های زیست محیطی (تخریب، آلودگی و احیاء) در حساب‌های ملی.

۱۱- حمایت و تشویق سرمایه گذاری‌ها و فناوری‌های سازگار با محیط زیست با استفاده از ابزارهای مناسب از جمله عوارض و مالیات سبز.

۱۲- تدوین منشور اخلاق محیط زیست و ترویج و نهادینه سازی فرهنگ و اخلاق زیست محیطی مبتنی بر ارزش‌ها و الگوهای سازنده ایرانی - اسلامی.

۱۳- ارتقاء مطالعات و تحقیقات علمی و بهره‌مندی از فناوری‌های نوآورانه زیست محیطی و تجارب سازنده بومی در زمینه حفظ تعادل زیست بوم‌ها و پیشگیری از آلودگی و تخریب محیط زیست.

۱۴- گسترش سطح آگاهی، دانش و بینش زیست محیطی جامعه و تقویت فرهنگ و معارف دینی مشارکت و مسؤولیت‌پذیری اجتماعی بویژه امر به معروف و نهی از منکر برای حفظ محیط زیست در تمام سطوح و اقشار جامعه.

۱۵- تقویت دیپلماسی محیط زیست با:

۱-۱۵- تلاش برای ایجاد و تقویت نهادهای منطقه‌ای برای مقابله با گرد و غبار و آلودگی‌های آبی.

۲-۱۵- توسعه مناسبات و جلب مشارکت و همکاری‌های هدفمند و تأثیرگذار دوجانبه، چندجانبه، منطقه‌ای و بین‌المللی در زمینه محیط زیست.

۳-۱۵- بهره‌گیری مؤثر از فرصت‌ها و مشوق‌های بین‌المللی در حرکت به سوی اقتصاد کم‌کربن و تسهیل انتقال و توسعه فناوری‌ها و نوآوری‌های مرتبط.

- خط مشی‌های زیست محیطی دولت تدبیر و امید

در راستای خط مشی‌های کلی دولت تدبیر و امید، بند دهم این خط مشی‌ها به حوزه محیط زیست مربوط می‌شود.

۱۰- حوزه محیط زیست؛

دولت یازدهم بر این باور است که سرنوشت آینده ایرانیان در گرو چگونگی نگرش و رفتار ما به محیط زیست و میزان احیای توازن زیست محیطی است.

۱۰-۱- اهداف راهبردی حوزه محیط زیست عبارتند از:

- پایدارسازی کمی و کیفی آب و خاک؛
  - دستیابی به هوای سالم و پاک و سطوح قابل قبول آلاینده‌ها؛
  - حفظ و بازسازی تنوع زیستی؛
  - نیل به پایداری عرصه های طبیعی؛
  - لحاظ ارزش گذاری محیط زیست در تصمیم گیری‌ها و حرکت به سوی اقتصاد سبز؛
- ۱۰-۲- راهبردها

برای دستیابی به این اهداف راهبردی، سه راهبرد زیر تنظیم شده‌اند:

- پایدارسازی محیط زیست با تاکید بر حفاظت؛
  - استقرار حکمرانی شایسته محیط زیست؛
  - ساماندهی اقتصاد محیط زیست.
- ۱۰-۳- اولویت‌های راهبردی
- برای هر کدام از راهبردهای مذکور، اولویت‌های راهبردی طراحی شده‌اند که در ادامه می‌آیند.

۱۰-۳-۱- ایجاد مدیریت یکپارچه و کارآمد کاهش آلودگی هوای کلان شهرها آلودگی هوا از معضلات اصلی زیست محیطی کلانشهرهای کشور است که سبب افت جدی کیفیت زندگی شهروندان است. اگرچه سازمان محیط زیست بنابر قانون، در این مورد مسئولیت دارد، اما بنابر ماهیت چندبعدی مساله، حل آن محتاج فعالیت هدفمند و هماهنگ سازمانهای متعدد است. با این وجود تعریف ساختار مدیریت یکپارچه و مقتدر، برای این منظور با محوریت آن سازمان ضروری است. این ساختار در هر کلانشهر نیز باید بصورت مدیریت متمرکز عمل می‌نماید.

۱۰-۳-۲- احیای مدیریت حوضه ای آب با اولویت تعادل بخشی منابع زیرزمینی

۱۰-۳-۳- مدیریت انرژی در جانب عرضه و تقاضا

۱۰-۳-۴- اعمال مدیریت آب‌محور و افزایش بهره‌وری آب کشاورزی

۱۰-۳-۵- اجرای جدی برنامه مدیریت خاک، پسماند و فاضلاب و تکمیل مقررات آن

۱۰-۳-۶- ارتقای کارآمدی در حفاظت منابع طبیعی و تنوع زیستی

- ۱۰-۳-۷- احیای شورای عالی محیط زیست و تشکیل و فعال نمودن صندوق محیط زیست
- ۱۰-۳-۸- ایجاد دفتر توسعه پایدار و محیط زیست در سازمان مدیریت و برنامه
- ۱۰-۳-۹- تقویت و حمایت سازمان‌های مردم نهاد زیست محیطی سازمان‌های مردم‌نهاد از مهمترین عوامل پویایی و انسجام ملی بوده و ضریب امنیت و حس تعلق را افزایش می‌دهند.
- ۱۰-۳-۱۰- آموزش و ترویج سواد، اخلاق، رفتار و عمومی سازی فرهنگ محیط زیست
- ۱۰-۳-۱۱- ارتقای دیپلماسی آب و احیای دیپلماسی محیط زیست با تاکید بر معضله ریزگردها

- ۱۰-۳-۱۲- توانمندسازی ساختاری و اقتدار محیط زیست در حاکمیت
- ۱۰-۳-۱۳- لحاظ ارزش اقتصادی آب، خاک و انرژی برای بهره بردار
- ۱۰-۳-۱۴- ارزیابی زیست محیطی - اجتماعی در همه طرح‌ها و لحاظ جدی اقتصاد محیط زیست

- ۱۰-۳-۱۵- اتخاذ رویکرد هزینه فایده زیست محیطی در سیاست خارجی
- ۱۰-۳-۱۶- اجرای ابزارهای انگیزشی بازارمبنا و توسعه اشتغال سبز
- ۱۰-۳-۱۷- اعمال رویکرد هزینه- فایده زیست محیطی همه بخش‌ها در حساب‌های ملی
- ۱۰-۳-۱۸- لحاظ آمایش سرزمین با محوریت آب و محیط زیست در برنامه‌ها و طرح‌های توسعه.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

- پیشینه پژوهش

اصلی پور و همکارانش (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «تبیین الگوی بومی تدوین خط مشی‌های زیست محیطی کشور با استفاده از نظریه داده بنیاد» به روش کیفی به دنبال کشف الگوی بومی تدوین خط مشی‌های زیست محیطی کشور با بهره گیری از نظریه داده بنیاد است. بدین منظور ۶۱ مصاحبه نیمه ساختاریافته تخصصی با خبرگان و ۲ مطالعه مجزاً (تاریخی و اسلامی) شده است. تحلیل داده‌ها در فرآیند کدگذاری باز، منجر به ظهور ۱۱۹ مفهوم انتزاعی در قالب ۴۰ مقوله اصلی گردید. سپس این مقولات در فرآیند کدگذاری محوری به یکدیگر مرتبط شدند. در نهایت، ۵ قضیه در نتیجه کدگذاری انتخابی به دست آمد. تحلیل داده‌ها بر

اساس نظریه داده بنیاد، مبین آن است که «بازیگران زیست محیطی» به منزله شرایط علی در تدوین خط مشی زیست محیطی از طریق راهبرد «کنش های زیست محیطی» به مقوله محوری پژوهش مرتبط می شوند. در عین حال، «ابرخط مشی های زیست محیطی» به منزله عوامل مداخله گر، و عوامل زمینه ای «نرم» و «سخت» به منزله مؤلفه های بستر ساز، تدوین خط مشی های زیست محیطی را تسهیل می کنند. همچنین متناظر با پنج نوع مسأله خاص زیست محیطی کشور یعنی؛ مسائل «آلودگی هوا»، «مدیریت مصرف آب»، «تخریب زمین»، «تنوع زیستی» و «اقدامات غیر قانونی زیست محیطی» پنج دسته خط مشی مصوب زیست محیطی به عنوان خروجی نظام تدوین و ورودی نظام اجرا تعریف می شود.

معطوفی و دنکوب (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «اولویت بندی عوامل موثر بر تدوین خط مشی های زیست محیطی کشور با استفاد از روش ANP» موضوع محیط زیست را به عنوان یکی از عناصر مهم در ترکیب اقتصادی و فرهنگی کشور قلمداد کرده اند. یافته های پژوهش حکایت از آن دارد که سه زیر معیار «قرار گرفتن مسائل محیط زیست در اولویت نمایندگان به ویژه فراکسیون محیط زیست و کمیسیون کشاورزی مجلس شورای اسلامی»، «حمایت مجامع تصمیم گیری و سیاست گذاری کشور از جایگاه منابع طبیعی و محیط زیست» و «توسعه دیپلماسی زیست محیطی» به ترتیب بیشترین تاثیر را در تدوین خط مشی زیست محیطی خواهند داشت.

مک لافلین و کرانزبرگ^۱ (۲۰۱۱) در پژوهشی با عنوان «فقدان ارزیابی اجرای خط مشی ها در دریاچه های بزرگ» به تحلیل اجرای خط مشی های عمومی زیست محیطی پرداخته اند. نتیجه نهایی این است که در راستای اجرای این خط مشی ها نیاز به سرمایه گذاری راهبردی در جهت احیای دریاچه های بزرگ، به کارگیری ظرفیت های موجود، انعطاف پذیری سیاست های موجود و اقتدار اخلاقی است.

کاستکا^۲ (۲۰۱۴) در پژوهشی با عنوان «موانع اجرای سیاست های زیست محیطی در سطح محلی در چین» به شناسایی موانع اجرای جامع تر خط مشی های زیست محیطی در سطح محلی

1 McLaughlin & Krantzberg

2 Kostka

در برخی شهرهای چین پرداخته است. یافته‌های این پژوهش حاصل ۱۹۰ مصاحبه عمیق با مقامات دولتی، مدیران کسب و کار و نمایندگان جامعه مدنی است. نتیجه نهایی حاصل از بحث‌های نظری و یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در راستای اجرای خط مشی‌های زیست محیطی محلی در چین دو دسته موانع کلی وجود دارد. اولین موانع به موانع نهادی اجرای خط مشی‌های زیست محیطی محلی بر می‌گردد که شامل سیستم‌های برنامه‌ریزی محیطی، مشوق‌های اقتصادی و سیاسی، منافع و مشارکت عمومی و خصوصی و منابع سیاسی، تکنیکی و مالی است. در دسته دیگر از موانع اجرای خط مشی‌های زیست محیطی محلی موانع رفتاری و فرهنگی - اجتماعی قرار دارند. این موانع شامل ترجیحات و علایق شخصی افراد، ارزش‌ها، هنجارها و فشار اجتماعی است.

وستراگر^۱ و همکارانش (۲۰۱۶) در پژوهشی با عنوان «پویایی شناسی اجرای خط مشی‌های زیست محیطی ملی تحت تغییر اولویت‌های سیاست اتحادیه اروپا» به بررسی تحلیل اجرای خط مشی‌های زیست محیطی پرداخته‌اند. این بررسی نشان می‌دهد که در طول ۳۰ سال گذشته، سیاست‌های زیست محیطی در اتحادیه اروپا با استقلال ملی نسبی و با توجه به اصل تنزیل توسعه یافته است. نتایج نشان می‌دهد که اجرای بهتر سیاست‌های زیست محیطی برای رسیدن به اهداف زیست محیطی در آینده مناسب خواهد بود.

روش پژوهش

از آنجایی که این پژوهش با هدف اکتشاف و تدوین یک الگوی بومی انجام شده روش کیفی با استراتژی گراندد تئوری برای انجام آن مناسب به نظر می‌رسد و قصد محقق می‌تواند کشف موضوع تحقیق با نظر مشارکت کنندگان در تحقیق باشد. دلیل انتخاب گراندد تئوری به خاطر استخراج رویکرد نظری جدید در این زمینه است، هرچند در ارتباط با اجرای موفق خط مشی‌های زیست محیطی کشور نظریات متعددی وجود دارد، اما به نظر می‌رسد با توجه به وجود مسایل زیست محیطی کلان و عمده در کشور به کارگیری این نظریات در جامعه آماری مورد نظر اکثراً نتیجه مطلوبی را نداشته‌اند، به همین خاطر اتکا به یک رویکرد بومی، ضمن

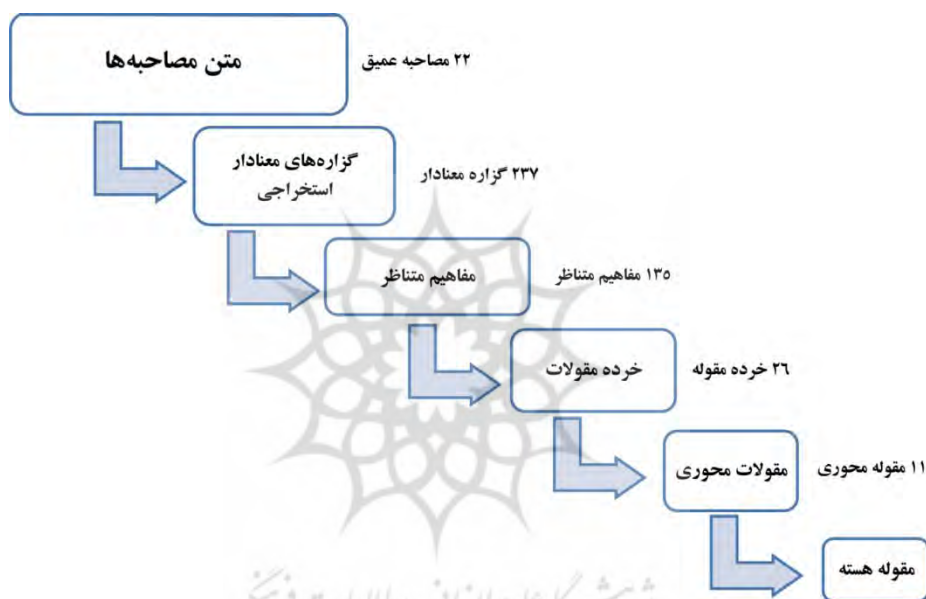
متفاوت بودن این پژوهش با کارهای مشابه انجام شده، می‌تواند منجر به تدوین الگویی شود که بر خاسته از نظرات اساتید و خبرگان خط مشی گذاری زیست محیطی کشور است. بنابراین این نظریه بهتر و بیشتر می‌تواند به حل مسائل مدیریتی کشور کمک کند و گراند تئوری بهترین رویکرد پژوهشی برای ارایه الگوی بومی است. چرا که از طریق گراند تئوری ضرورت رفتن به عرصه زندگی واقعی افراد برای کشف آنچه واقعاً وجود دارد و به آن اعتقاد دارند، محقق می‌شود. برای این کار محقق در ابتدا با انجام مصاحبه‌های عمیق در میان ۲۲ نفر از اساتید و خبرگان خط‌مش گذاری زیست محیطی کشور به تدوین الگوی بومی اجرای موفق خط مشی های زیست محیطی کشور پرداخته است. افراد نمونه هر کدام در زمینه خط مشی گذاری زیست محیطی کشور خبره و صاحب نظر بوده و این افراد عمدتاً از مدیران سطح بالای زیست محیطی و خط مشی گذاری هستند. جامعه آماری تحقیق شامل اساتید و خبرگان خط مشی گذاری زیست محیطی کشور هستند که به صورت هدفمند به عنوان جامعه آماری انتخاب شده‌اند. انتخاب مشارکت کنندگان در پژوهش کیفی با هدف دستیابی به بیشترین اطلاعات در مورد پدیده مورد بررسی انجام می‌شود و از این رو اساتید و خبرگان خط مشی گذاری زیست محیطی کشور دارای بیشترین اطلاعات در این حوزه هستند. روش نمونه‌گیری نیز نمونه‌گیری نظری است و در نمونه‌گیری نظری انتخاب نمونه‌ها با توجه به تحلیل داده‌های گردآوری شده پیشین شناسایی می‌شود. با گذشت زمان به عمق و تمرکز نمونه‌گیری افزوده می‌شود، زیرا در مراحل اولیه، بیشتر کشف مفاهیم و مقولات تازه و در مراحل بعد، عمق و غنا بخشیدن به این مقولات، مدنظر قرار می‌گیرند. نمونه‌گیری زمانی به پایان می‌رسد که محقق به اشباع نظری رسیده باشد و اشباع نظری، زمانی حاصل می‌شود که داده‌های اضافی، کمکی به تکمیل و مشخص کردن یک مقوله نظری نمی‌کنند و نمونه‌ها از آن پس مشابه به نظر می‌رسند. بنابراین نمونه‌گیری از اساتید و خبرگان خط مشی گذاری زیست محیطی کشور تا جایی ادامه می‌یابد که محقق به این نتیجه برسد همه اساتید و خبرگان خط مشی گذاری زیست محیطی کشور نظر واحدی در ارتباط با اجرای موفق خط مشی‌های زیست محیطی کشور دارند. در کل جمع‌آوری اطلاعات این پژوهش با استفاده از مصاحبه‌های عمیق انجام شده و فرآیند تفسیر و تحلیل مصاحبه‌ها با توجه به روش کدگذاری انجام می‌گردد.

یافته‌های پژوهش

همانطور که در بخش ادبیات نظری پژوهش اشاره شد، نظریات گسترده‌ای در راستای اجرای خط مشی گذاری به ویژه اجرای خط مشی گذاری زیست محیطی وجود دارند که به کارگیری آنها در گذشته و حال نتوانسته است در زمینه اجرای موفق خط مشی های زیست محیطی کشور گشایشی ایجاد کنند. بنابراین محقق در این زمینه درصدد برآمد تا با الگویی بومی برخواسته از آرا و عقاید نخبگان، مدیران و متخصصان محیط زیستی کشور بتواند رویکردی نوینی به اجرای موفق خط مشی های زیست محیطی در ایران ایجاد کند که نسبت به سایر الگوهای موجود کارایی بالاتر و کاربردی تری داشته باشد.

در راستای دستیابی به الگوی بومی اجرای موفق خط مشی های زیست محیطی کشور از روش کیفی گراند تئوری استفاده شده است. در این روش جمع آوری و تفسیر داده‌ها همزمان در جهت خلق یک نظریه بومی قرار می گیرد و تفسیر همان مرجعی است که بر اساس آن تصمیم گرفته می شود که کدام داده یا مورد را در مرحله بعد در نمونه گنجانده شود و این داده‌ها چگونه یا با چه روش هایی باید گردآوری شوند. برای ساخت نظریه در روش کیفی گراند تئوری نیاز به مصاحبه‌های عمیق است. بر همین اساس برای استخراج الگوی نظری و یا فرایند نظریه سازی، محقق اقدام به انجام مصاحبه‌هایی عمیق با ۲۲ نفر از نخبگان، مدیران و متخصصان مرتبط با محیط زیست کشور کرده است. این افراد به طور مستقیمی با فرایندهای مدیریتی و اجرایی خط مشی گذاری زیست محیطی کشور درگیر هستند و اطلاعات دانشی و تجارب بالایی در این زمینه دارند. بر همین اساس نکته‌های معنادار و ناب متن گفتگوی آنها عصاره اصلی نظریه استخراجی را تشکیل می دهد. طول زمان مصاحبه با این نخبگان، مدیران و متخصصان زیست محیطی بین ۴۵ دقیقه تا ۱۳۴ دقیقه بوده و کمترین مصاحبه در عرض ۴۵ دقیقه و بیشترین مصاحبه بیش از دو ساعت به طول انجامیده است. در مجموع محقق با همه افراد ۱۴۰۳ دقیق مصاحبه و گفت و شنود علمی پیرامون اجرای خط مشی گذاری زیست محیطی کشور داشته است. در نهایت، نتایج تحلیل داده‌ها بر اساس مراحل سه گانه کدگذاری ارایه شد و در مرحله کدگذاری باز، بیش از ۲۳۷ مفهوم و گزاره معنادار استخراج شد که این مقوله‌ها در مرحله بعد ۱۳۵ مفاهیم متناظر از آنها بیرون کشیده شد. از آنجایی که این مقوله‌ها

دارای ارتباط مفهومی با همدیگر هستند و به راحتی می‌توان آنها را دسته‌بندی کرد. در ادامه فرایند کدگذاری از تعداد ۱۳۵ مفاهیم متناظر تعداد ۲۶ خرده مقوله استخراج شده که دارای ارتباط مفهومی با همدیگر هستند. همچنین بخاطر نزدیکی معنایی بسیاری از خرده مقولات محوری در مرحله کدگذاری محوری ۲۶ خرده مقوله موجود به ۱۱ مقوله محوری تبدیل شده‌اند. مراحل تئوری سازی در نظریه زمینه‌ای در نمودار زیر نشان داده شده است.

نمودار ۱- فرایند استخراج تئوری برآمده از مصاحبه‌های پژوهش

در نهایت پس از بررسی دقیق‌تر و پیوند بین مفاهیم خرده مقولات، ۱۱ مقوله محوری به دست آمد که این مقولات عبارت از: تدوین فکورانه، همسویی ارزشی، عدم فانتزی انگاری مساله محیط زیست، هماهنگی و همراستایی نهادی، توسعه دانش زیست محیطی، خلق اراده مشترک دولتی و خصوصی، مدیریت سبز، قوانین مؤثر، شناخت فرهنگی محیط، اعتلای فرهنگ زیست محیطی و ارزش‌مداری محیط هستند که با انتزاع بیشتر این مقولات در مرحله کدگذاری گزینشی، یک مقوله هسته‌ای به شرح «یک اجرای موفق خط مشی زیست محیطی

مبتنی بر تدوینی فکورانه بر پایه هماهنگی و همسویی نهادی و ارزشی است که در آن توسعه دانش زیست محیطی با استراتژی مدیریت سبز و قوانین مؤثر موجب اعتلای فرهنگ زیست محیطی می‌شود» ظاهر شد که می‌تواند تمامی مقولات دیگر را تحت پوشش قرار بدهد. جدول زیر نتایج تحلیل داده‌ها را در مراحل کدگذاری محوری و گزینشی نشان می‌دهد. در اینجا ابتدا هر ۱۱ مقوله همراه با نقل قول‌های مشارکت کنندگان مطرح می‌شود. پس از طرح مقولات، مقوله هسته ای و نهایتاً مدل پارادایمی به تصویر کشیده می‌شود.

جدول ۱- خروجی مراحل کدگذاری محوری و گزینشی

مقوله هسته نهایی	مقولات محوری	خرده مقولات
<p>یک اجرای موفق خط مشی زیست محیطی مبتنی بر تدوینی فکورانه بر پایه هماهنگی و همسویی نهادی و ارزشی است که در آن توسعه دانش زیست محیطی با استراتژی مدیریت سبز و قوانین مؤثر موجب اعتلای فرهنگ زیست محیطی می‌شود.</p>	تدوین فکورانه	هدفگذاری دقیق با لحاظ عملی بودن
		ارزشیابی درست از فرایند اجرا
		هماهنگی تیم اجرا و تدوین
	همسویی ارزشی	ارزشمند دیدن محیط زیست
		همسویی با فرهنگ بومی
		اخلاقی بودن
	عدم فائزتی انگاری	لوث‌انگاری مسأله محیط زیست
		کنش‌های شعارگونه مدیران اجرایی
	هماهنگی و همراستایی نهادی	هماهنگی سیاست‌های اجرایی
		هماهنگی قوا
		جهت‌گیری همسوی نهادها
	توسعه دانش زیست محیطی	فرهنگ‌سازی و آموزش
		افزایش آگاهی عمومی
	خلق اراده مشترک دولتی و خصوصی	ائتلاف اجرایی
اجتماعی سازی قوانین		
مدیریت سبز	راهبردهای سبز	

		ترویج مسئولیتهای اجتماعی
		همبستگی با محیط
	قوانین مؤثر	اصلاح ضعف‌های قانونی
		بازنگری و پیگردهای قانونی مؤثر
	شناخت فرهنگی محیط	شناخت ارزش‌های فرهنگی محیط
		شناخت روحیات فرهنگی
	اعتلای فرهنگ زیست محیطی	ارتقای فرهنگ زیست محیطی
		توسعه دانش زیست محیطی
	ارزش‌مداری محیط	آموزش احترام به زمین
		اعتقاد و الزام به محیط زیست
		گردشگری مبتنی بر بوم‌گردی

در این مرحله مایه گرفتن مفاهیم از داده‌ها، مشخصه اصلی راهبرد نظریه زمینه‌ای است و به کمک تحلیل مقوله‌ها می‌توان فرایند نظریه‌سازی را تشریح کرد. در مورد نامگذاری مناسب مقوله‌ها، پرسیدن سؤالات برانگیزنده، مقایسه و استنتاج طرحی نو، یکپارچه و واقع بینانه از انبوه داده‌های خام و سازمان نیافته، نیاز به خلاقیت و بهره‌ای دارد و با توجه به خلاقیت باید حساسیت نظری راهگشای ادامه کار باشد. حساسیت نظری از خلال تجربه حرفه‌ای، مطالعه متون، تجربه شخصی، و روند تحلیل داده‌ها در خلال پژوهش بر حساسیت نظری محقق می‌افزاید. حساسیت نظری از آن جهت مهم است که اساساً پژوهش کیفی و نظریه‌مبنایی در پی معنادادن به داده‌ها هستند.

مقوله هسته (مرکزی)

آخرین مرحله کدگذاری مرحله کدگذاری گزینشی است که در آن کدهای به دست آمده در مرحله کدگذاری محوری را در سطحی انتزاعی‌تر ادامه می‌دهد. هدف از این کار، یکپارچه‌سازی و پالایش مقوله‌های کسب شده در مرحله کدگذاری محوری است. در

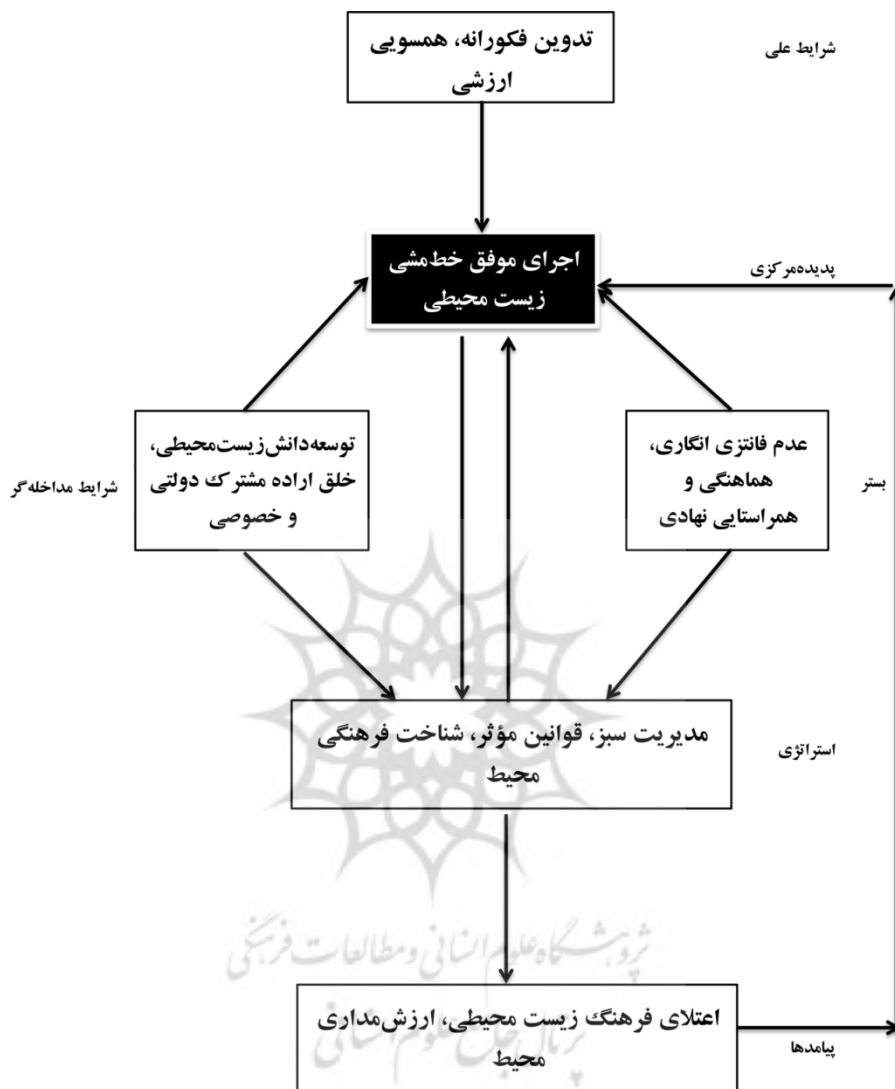
این مرحله است که شکل گیری و پیوند هر مقوله با سایر مقوله‌ها شرح داده می‌شود و مقوله هسته نهایی به دست آمده که کل مفاهیم و مقوله‌ها را در بر می‌گیرد. با ترکیب یازده مقوله اصلی پژوهش (تدوین فکورانه، همسویی ارزشی، عدم فانتزی انگاری، هماهنگی و همراستایی نهادی، توسعه دانش زیست محیطی، خلق اراده مشترک دولتی و خصوصی، مدیریت سبز، قوانین مؤثر، شناخت فرهنگی محیط، اعتلای فرهنگ زیست محیطی و ارزش مداری محیط)، مقوله هسته نهایی در مرحله کدگذاری گزینشی ظهور کرد. با توجه به مقولات عمده و توضیحات فوق می‌توان گفت که مقوله؛ *یک اجرای موفق خط مشی زیست محیطی مبتنی بر تدوینی فکورانه بر پایه هماهنگی و همسویی نهادی و ارزشی است که در آن توسعه دانش زیست محیطی با استراتژی مدیریت سبز و قوانین مؤثر موجب اعتلای فرهنگ زیست محیطی می‌شود*، می‌تواند همه مباحث نخبگان، مدیران و متخصصان مرتبط با محیط زیست را راجع به اجرای موفق خط مشی گذاری زیست محیطی در ایران را تحت پوشش قرار دهد و نیز جنبه تحلیلی داشته باشد. بر اساس مقوله هسته نهایی که خود برگرفته و انتزاع شده از سایر مقولات عمده ارایه شده است، نخبگان، مدیران و متخصصان مرتبط با محیط زیست کشور در تجربه زیست خود شرایط علی، بستر و پیامدهای اجرای موفق خط مشی گذاری زیست محیطی کشور را تجربه، درک و یا تصور می‌کنند. آنها در شرایط و بستر تعاملی خاصی اجرای موفق خط مشی‌های زیست محیطی کشور را تبیین کرده‌اند که اگر این شرایط در هر جا مهیا شود، انتظار موفقیت آمیز اجرای خط مشی‌ها، انتظار معقولی خواهد بود. نخبگان، مدیران و متخصصان مرتبط با محیط زیست کشور به عنوان کارگزاران و مجریان برنامه‌ریزی‌های خرد و کلان مدیریت فرهنگ زیست محیطی کشور هستند و در موارد متعددی خود در موارد مدیریتی و اجرای استراتژیک آنها سهم هستند. از این رو آنان تشخیص دقیقی از کارآمدی و اثرگذاری متغیرهای مؤثر بر اجرای موفق خط مشی‌ها دارند. همانطور که از متن مصاحبه‌ها مشخص است، اجرای موفق خط مشی گذاری زیست محیطی کشور برای آینده محیط زیست کشور بسیار مهم و حیاتی است و اگر موفقیت‌هایی در این زمینه صورت نگیرد بدون شک آینده محیط زیست کشور با چالش‌های بسیار عمیق‌تر از آنچه الان وجود دارد، دست و پنجه نرم می‌کند.

- ترسیم مدل پارادایمی

در مجموع یافته‌های پژوهش حاضر نشان دادند که اجرای موفق خط مشی های زیست محیطی بر در کشور در شرایطی مختلفی اتفاق می افتد. نخبگان، مدیران و متخصصان مرتبط با محیط زیست رویکردهای متفاوتی را در راستای اجرای موفق خط مشی گذاری زیست محیطی در ایران بیان کرده اند، اما همگی بر اساس ترکیب آرای آنها به اتفاق نظر واحدی با نام یک تئوری بومی رسیده اند. در کل همه آنها در این مساله که اجرای موفق خط مشی ها ممکن است، اتفاق نظر دارند، اما هر کدام از رویکردی متفاوت به این مقوله نگاه کرده اند و پاسخ های متفاوتی به سوال اصلی پژوهش داده اند. در یک رویکردی کلی می توان همه یافته ها را می توان در یک مدل پارادایمی برای فهم بهتر ترسیم کرد. همانگونه که در شکل شماره ۴-۲ مشاهده می شود، این مدل دارای بخش های؛ شرایط علی، پدیده، بستر، شرایط مداخله گر، استراتژی و پیامد است. پدیده مرکزی این مدل، اجرای موفق خط مشی های زیست محیطی کشور است که محور سوالات مصاحبه کیفی و اطلاعات نظری و مفهومی نخبگان، مدیران و متخصصان مرتبط با محیط زیست کشور است. همچنین در این مدل شرایط علی شامل دو مولفه تدوین فکورانه و همسویی ارزشی است. این دو مقوله به عنوان شرایط علی، اصلی ترین علت یک اجرای موفق هستند. تدوین فکورانه خود از سه خرده مقوله مهم هدفگذاری دقیق با لحاظ عملی بودن، ارزشیابی درست از فرایند اجرا و هماهنگی تیم اجرا و تدوین تشکیل شده است. بر همین اساس قبل از اجرا باید به تدوینی اندیشید که علاوه بر سادگی قابلیت اجرایی بالایی داشته باشد. در بحث همسویی ارزشی نیز سه خرده مقوله ارزشمند دیدن زمین و طبیعت، همسویی با فرهنگ بومی و اخلاقی بودن وجود دارند که ترکیب آنها همان همسویی ارزشی است. شرایط علی در مدل پارادایمی پژوهش دارای اثرگذاری چندگانه ای است که می تواند علت مستقیم و غیرمستقیم اجرای موفق خط مشی گذاری زیست محیطی است. برای مثال شرایط علی با اثرگذاری مستقیم خود بر اجرای خط مشی گذاری زیست محیطی می تواند موفقیت اجرای این خط مشی ها را تضمین کند. همچنین شرایط علی می تواند اثر مستقیمی بر بسترهای (عدم فائزگی انگاری و هماهنگی و همراستایی نهادی) اجرای موفق خط مشی ها داشته باشد. علاوه بر آن شرایط علی هم بر استراتژی ها (مدیریت سبز، قوانین مؤثر و شناخت

فرهنگی محیط) و هم بر پیامدها (اعتلای فرهنگ زیست محیطی و ارزش مداری محیط) اثر مستقیمی دارد. همچنین در تحلیل مدل پارادایمی باید گفت شرایط مداخله گری نیز وجود دارند که می تواند در اجرای خط مشی های زیست محیطی کشور هم نقش شتاب دهنده و هم نقش بازدارنده داشته باشند. این شرایط مداخله گر شامل دو مقوله توسعه دانش زیست محیطی و خلق اراده مشترک دولتی و خصوصی برای اجرای موفق خط مشی ها هستند. این شرایط مداخله گر اثری دوسیه در مدل پارادایمی دارند و همزمان هم بر پدیده مرکزی و هم بر استراتژی های موجود در مدل اثر دارند. یک رابطه دوسویه دیگر در مدل وجود دارد و آن هم اثر استراتژی ها به طور همزمان هم بر اجرای موفق خط مشی ها و هم بر پیامدهاست. در کل فرایند اثر گذاری و اثر پذیری مقوله ها در یک مدل پارادایمی به صورت نموداری نشان داده شده که هر یک از مولفه های موجود در مدل نیز مشخص و آشکار هستند.

نمودار ۲- مدل پارادایمی پژوهش

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به ضعف الگوهای نظری موجود و مرتبط با اجرای خط‌مشی‌های زیست محیطی کشور، محقق در درصدد برآمد تا با الگویی بومی برخواسته از آرا و عقاید نخبگان، مدیران و

متخصصان محیط زیستی کشور بتوانند رویکردی نوینی نسبت به اجرای موفق خط مشی های زیست محیطی در ایران ایجاد کند. در راستای دستیابی به این هدف از روش کیفی گراند تئوری استفاده شده و در این روش برای استخراج الگوی نظری و یا فرایند نظریه سازی، محقق اقدام به انجام مصاحبه هایی عمیق با ۲۲ نفر از نخبگان، مدیران و متخصصان مرتبط با محیط زیست کشور کرده است. این افراد به طور مستقیمی با فرایندهای مدیریتی و اجرایی خط مشی گذاری زیست محیطی کشور درگیر هستند و اطلاعات دانشی و تجارب بالایی در این زمینه دارند. در این راستا نتایج تحلیل داده ها بر اساس مراحل سه گانه کد گذاری نشان داد که در مرحله کد گذاری باز، بیش از ۲۳۷ مفهوم و گزاره معنادار استخراج شد و در مرحله بعد ۱۳۵ مفاهیم متناظر از این گزاره های معنادار بیرئن کشیده شد. در ادامه فرایند کد گذاری از تعداد ۱۳۵ مفاهیم متناظر تعداد ۲۶ خرده مقوله استخراج شده که دارای ارتباط مفهومی با همدیگر هستند. همچنین بخاطر نزدیکی معنایی بسیاری از خرده مقولات محوری در مرحله کد گذاری محوری ۲۶ خرده مقوله موجود به ۱۱ مقوله محوری تبدیل شده اند که این مقولات عبارت از: تدوین فکورانه، همسویی ارزشی، عدم فانتری انگاری مساله محیط زیست، هماهنگی و همراستایی نهادی، توسعه دانش زیست محیطی، خلق اراده مشترک دولتی و خصوصی، مدیریت سبز، قوانین مؤثر، شناخت فرهنگی محیط، اعتلای فرهنگ زیست محیطی و ارزش مداری محیط هستند که با انتزاع بیشتر این مقولات در مرحله کد گذاری گزینشی، یک مقوله هسته ای به شرح «یک اجرای موفق خط مشی زیست محیطی مبتنی بر تدوینی فکورانه بر پایه هماهنگی و همسویی نهادی و ارزشی است که در آن توسعه دانش زیست محیطی با استراتژی مدیریت سبز و قوانین مؤثر موجب اعتلای فرهنگ زیست محیطی می شود» ظاهر شد که می تواند تمامی مقولات دیگر را تحت پوشش قرار بدهد. هرچند مشارکت کنندگان پژوهش اشاره تلویحی به برخی از خرده مقولات داشته اند، اما حدود ۹۰ درصد خرده مقولات و ۹۵ درصد مقولات محوری ساخته و انتزاع شده ذهن محقق است که با توجه به حساسیت نظری موجود اقدام به مقوله سازی شده است. حساسیت نظری از خلال تجربه حرفه ای، مطالعه متون، تجربه شخصی، و روند تحلیل داده ها در خلال پژوهش بر حساسیت نظری محقق می افزاید.

همانطور که عنوان شد، آخرین مرحله کدگذاری مرحله کدگذاری مرحله کدگذاری گزینشی است که در آن کدهای به دست آمده در مرحله کدگذاری محوری را در سطحی انتزاعی تر ادامه می‌دهد. هدف از این کار، یکپارچه‌سازی و پالایش مقوله‌های کسب شده در مرحله کدگذاری محوری است. در این مرحله است که شکل‌گیری و پیوند هر مقوله با سایر مقوله‌ها شرح داده می‌شود و مقوله هسته نهایی به دست آمده که کل مفاهیم و مقوله‌ها را در بر می‌گیرد. با ترکیب یازده مقوله اصلی پژوهش مقوله هسته نهایی در مرحله کدگذاری گزینشی ظهور کرد. بر اساس مقوله هسته نهایی که خود برگرفته و انتزاع شده از سایر مقولات عمده ارایه شده است، نخبگان، مدیران و متخصصان مرتبط با محیط زیست کشور در تجربه زیست خود شرایط علی، بستر و پیامدهای اجرای موفق خط مشی گذاری زیست محیطی کشور را تجربه، درک و یا تصور می‌کنند. آنها در شرایط و بستر تعاملی خاصی اجرای موفق خط مشی‌های زیست محیطی کشور را تبیین کرده‌اند که اگر این شرایط در هر جا مهیا شود، انتظار موفقیت آمیز اجرای خط مشی‌ها، انتظار معقولی خواهد بود. بنابراین نخبگان، مدیران و متخصصان مرتبط با محیط زیست کشور به عنوان کارگزاران و مجریان برنامه‌ریزی‌های خرد و کلان مدیریت فرهنگ زیست محیطی کشور هستند و در موارد متعددی خود در موارد مدیریتی و اجرای استراتژیک آنها سهم هستند. از این رو آنان تشخیص دقیقی از کارآمدی و اثرگذاری متغیرهای موثر بر اجرای موفق خط مشی‌ها دارند. همانطور که از متن مصاحبه‌ها مشخص است، اجرای موفق خط مشی گذاری زیست محیطی کشور برای آینده محیط زیست کشور بسیار مهم و حیاتی است و اگر موفقیت‌هایی در این زمینه صورت نگیرد بدون شک آینده محیط زیست کشور با چالش‌های بسیار عمیق‌تر از آنچه الان وجود دارد، دست و پنجه نرم می‌کند.

در مجموع یافته‌های کیفی پژوهش حاضر نشان دادند که اجرای موفق خط مشی‌های زیست محیطی بر در کشور در شرایطی مختلفی اتفاق می‌افتد. نخبگان، مدیران و متخصصان مرتبط با محیط زیست رویکردهای متفاوتی را در راستای اجرای موفق خط مشی گذاری زیست محیطی در ایران بیان کرده‌اند، اما همگی بر اساس ترکیب آرای آنها به اتفاق نظر واحدی با نام یک تئوری بومی رسیده‌اند. در کل همه آنها در این مساله که اجرای موفق خط

مشی ها ممکن است، اتفاق نظر دارند، اما هر کدام از رویکردی متفاوت به این مقوله نگاه کرده‌اند و پاسخ‌های متفاوتی به سوال اصلی پژوهش داده‌اند. در یک رویکردی کلی می‌توان همه یافته‌ها را می‌توان در یک مدل پارادایمی برای فهم بهتر ترسیم کرد. بر همین اساس این مدل دارای بخش‌های؛ شرایط علی، پدیده، بستر، شرایط مداخله‌گر، استراتژی و پیامد است. پدیده مرکزی این مدل، اجرای موفق خط مشی های زیست محیطی کشور است که محور سوالات مصاحبه کیفی و اطلاعات نظری و مفهومی نخبگان، مدیران و متخصصان مرتبط با محیط زیست کشور است. همچنین در این مدل شرایط علی شامل دو مولفه تدوین فکورانه و همسویی ارزشی است. شرایط علی در مدل پارادایمی پژوهش دارای اثرگذاری چندگانه‌ای است که می‌تواند علت مستقیم و غیرمستقیم اجرای موفق خط مشی گذاری زیست محیطی است. برای مثال شرایط علی با اثرگذاری مستقیم خود بر اجرای خط مشی گذاری زیست محیطی می‌تواند موفقیت اجرای این خط مشی‌ها را تضمین کند. همچنین شرایط علی می‌تواند اثر مستقیمی بر بسترهای (عدم فائزتری انگاری و هماهنگی و همراستایی نهادی) اجرای موفق خط مشی‌ها داشته باشد. علاوه بر آن شرایط علی هم بر استراتژی‌ها (مدیریت سبز، قوانین مؤثر و شناخت فرهنگی محیط) و هم بر پیامدها (اعتلای فرهنگ زیست محیطی و ارزش‌مداری محیط) اثر مستقیمی دارد. همچنین در تحلیل مدل پارادایمی باید گفت شرایط مداخله‌گری نیز وجود دارند که می‌تواند در اجرای خط مشی های زیست محیطی کشور هم نقش شتاب‌دهنده و هم نقش بازدارنده داشته باشند. این شرایط مداخله‌گر شامل دو مقوله توسعه دانش زیست محیطی و خلق اراده مشترک دولتی و خصوصی برای اجرای موفق خط مشی‌ها هستند. این شرایط مداخله‌گر اثری دوسویه در مدل پارادایمی دارند و همزمان هم بر پدیده مرکزی و هم بر استراتژی‌های موجود در مدل اثر دارند. یک رابطه دوسویه دیگر در مدل وجود دارد و آن هم اثر استراتژی‌ها به طور همزمان هم بر اجرای موفق خط مشی‌ها و هم بر پیامدهاست. در کل نتایج این تحلیل کیفی نشان می‌دهد که ترکیب خلاقانه و هوشمندانه دیدگاه تعداد ۲۲ نفر از نخبگان، مدیران و متخصصان مرتبط با محیط زیست چگونه به خلق مدل اجرای موفق خط مشی‌های زیست محیطی منجر خواهد شد.

منابع

- ۱- الوانی، سید مهدی (۱۳۸۲). خط مشی دانش آفرین، ضرورت بقاء در سازمان‌های امروز فصلنامه مجلس و پژوهش، (ویژه نامه آموزش عالی)، شماره ۴۱.
- ۲- الوانی، سید مهدی و شریف‌زاده، فتاح (۱۳۸۶). فرایند خط مشی گذاری عمومی، انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
- ۳- اصلی‌پور، حسین؛ زاهدی، شمس‌السادات؛ شریف‌زاده، فتاح؛ قربانی‌زاده، وجه‌الله. (۱۳۹۳). تبیین الگوی بومی تدوین خط‌مشی‌های زیست‌محیطی کشور با استفاده از نظریه داده‌بنیاد، اندیشه مدیریت راهبردی، دوره ۸، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۳، صفحه ۴۱-۶۶.
- ۴- بن‌سن، جان. (۱۳۸۲). خلاق زیست محیطی، ترجمه: محمد مهدی رستمی شاهرودی، تهران: انتشارات سازمان حفاظت محیط زیست.
- ۵- ثقفی، فاطمه. (۱۳۸۷). طراحی چارچوب شناسایی و اولویت‌بندی ذی‌نفعان خط مشی، مدیریت فردا، شماره ۲۹، صص ۲۱ تا ۴۳.
- ۶- دانشفرد، کرم‌الله. (۱۳۹۳). موانع اجرای خط‌مشی‌های عمومی در سازمانهای غیردولتی (بخش خدمات پلیس +۱۰ و دفاتر خدمات پیشخوان دولت)، فصلنامه علمی-پژوهشی مدیریت منابع در نیروی انتظامی، سال دوم، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۳، از صفحه ۲۳ تا ۵۰.
- ۷- رجب بیگی، مجتبی. (۱۳۹۵). موانع دستیابی به اجرای کامل خط مشی‌های عمومی، فرایند مدیریت و توسعه، پائیز و زمستان ۱۳۷۸. ۷۳ تا ۸۴.
- ۸- شیرینی، سید محمد؛ قائمی، آلاله؛ قائمی، پونه. (۱۳۹۲). بررسی روند آموزش محیط زیست در برنامه‌های پنج ساله توسعه کشور ارایه راهکار مناسب برای اجرای آموزش محیط زیست، فصلنامه آموزش محیط زیست و توسعه پایدار، سال ۱، شماره ۴.
- ۹- معطوفی، علیرضا؛ دنکوب، مرتضی. (۱۳۹۶). اولویت بندی عوامل موثر بر تدوین خط مشی‌های زیست محیطی کشور با استفاد از روش ANP، مجلس و راهبرد، دوره ۲۴، شماره ۹۰، تابستان ۱۳۹۶، صفحه ۱۲۵ تا ۱۵۶.

۱۰- مقدس پور، سعید؛ دانایی فرد، حسن؛ کردنائیج، اسدالله. (۱۳۹۲). واکاوی عوامل کلیدی در عدم موفقیت برخی خط‌مشی‌های عمومی در ج.ا. ایران: مطالعه خط‌مشی‌های مالیاتی

کشور، مدیریت فرهنگ سازمانی، دوره ۱۱، شماره ۱، بهار ۱۳۹۲، صفحه ۳۳-۶۸.

- 11- Abd-El-Salam, M., EI-Naggat, H and Hussein, R. A. (2009). Environmental Education and Its Effect on the Knowledge and Attitudes of Preparatory School Students,, Journal of Egypt public Health Association, Vol.84, No. 3&4, PP: 343-75.
- 12- Agenda 21, (1992), The United Nations Conference on Environment and development (UNCED), Chapter 28, section 1-5.
- 13- Christopher, O; Shafritz, J; (2008), *Introducing Public Policy*; Longman, New York.
- 14- Denhardt, Robert B. (1990) *Public administration theory: the state of the discipline*, N: Chatham House Publishers
- 15- Hill, M, Hupe, P.L. (2002). *Implementing public policy; Governance in Theory and in practices* (SAGE politics Texts series), publisher. Sage publications Ltd.
- 16- Howlett, M. and M. Ramesh (2003). *Studying Public Policy: Policy Cycles and Policy Subsystems*, Toronto, Oxford University Press.
- 17- Kenbeek, Seth D. Christopher Bone, Cassandra Moseley, (2016). A network modeling approach to policy implementation in natural resource management agencies, *Computers, Environment and Urban Systems*, Volume 57, May 2016, Pages 155-177.
- 18- Kostka, Genia. (2014). *Barriers to the implementation of environmental policies at the local level in China*. Policy Research working paper ; no. WPS 7016. Washington, DC: World Bank Group.
- 19- Switzer, David. (2017). *Citizen Partisanship, Local Government, and Environmental Policy Implementation*, *Urban Affairs Review*, First published date: August-01-2017; 10.1177/1078087417722863
- 20- Tummers, Lars. (2011). *Explaining the willingness of public professionals to implement new policies: a policy alienation framework*, *International Review of Administrative Sciences*, vol. 77, 3: pp. 555-581. , First Published September 12,.
- 21- Vesterager, J.P.; Frederiksen, P.; Kristensen, S.B.P.; Vadineanu, A.; Gaube, V.; Geamana, N.A.; Pavlis, V.; Terkenli, T.S.; Bucur, M.M.; Sluis, T. van der; Busck, A.G. (2016). *Dynamics in national agri-environmental policy implementation under changing EU policy priorities: Does one size fit all?* *Land Use Policy*, Volume 57, 30 November 2016, Pages 764-776.

شرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی